

**ВІДПОВІДІ ДЛЯ ВССУ НА ПИТАННЯ,
ПОВ'ЯЗАНІ З УХВАЛЕННЯМ І НАБРАННЯМ ЧИННОСТІ ЗАКОНОМ
УКРАЇНИ ВІД 27 ЛЮТОГО 2014 Р. «ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО
ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАСТОСУВАННЯ АМНІСТІЇ В УКРАЇНІ
ЩОДО ПОВНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ»**

1. Як розуміти дефініції «повна реабілітація» та «індивідуальна амністія», яке їх співвідношення та розмежування в контексті Закону № 792-VII?

До ухвалення Закону України «Про застосування амністії в Україні щодо повної реабілітації політичних в'язнів» № 792-VII (далі – Закон № 792-VII) і запровадження на його підставі індивідуальної амністії в юридичній літературі традиційно зазначалось, що законодавець не знає, до кого персонально буде застосована амністія; остання розрахована на застосування щодо неперсоніфікованого кола осіб, однак рішення про застосування акта амністії ухвалюється індивідуально щодо кожної особи. Амністія (на відміну від помилування) розглядалась як позбавлений персоніфікованого характеру акт вищого органу державної влади, який відіграє роль юридичної передумови ухвалення правозастосовним органом (в Україні – судом) відповідного процесуального рішення. Попри незвичність і, вочевидь, дискусійність поняття «індивідуальна амністія» як такого, можна стверджувати, що з урахуванням змісту Закону України від 1 жовтня 1996 р. зі змінами «Про застосування амністії в Україні» індивідуальна амністія означає повне або часткове звільнення від відбування покарання конкретно визначеної законодавцем особи. При цьому згаданий Закон справедливо не використовує понять на кшталт «повна реабілітація» або «реабілітація», оскільки між амністією та реабілітацією існує принципова різниця. Акти амністії, як відомо, не ставлять під сумнів законність і обґрунтованість постановлених обвинувальних вироків; відповідно, амністія позбавлена реабілітуючого характеру. Взагалі амністія вважається різновидом юридично оформленого

права пробачення особи, яка вчинила злочин, що реалізується від імені суспільства вищим органом державної влади.

Таким чином, амністію слід відрізняти від реабілітації, тобто від проголошення невинуватості осіб, несправедливо репресованих у судовому або позасудовому порядку, із поновленням їх прав. Хоч чинне законодавство України не визначає поняття реабілітації, пропонуване розуміння реабілітації впливає, зокрема, з положень Закону України від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» і постанови Верховної Ради України від 24 грудня 1993 р. «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні».

Отже, реабілітація не може бути «повною» чи «неповною», а використаний у назві Закону № 792-VII зворот «повна реабілітація» є некоректним. Можна лише висловити припущення, що законодавець при ухваленні цього Закону мав на увазі те, що засуджені особи, які визнані парламентаріями політичними в'язнями і конкретизований перелік яких міститься в Законі № 792-VII, повинні бути реабілітовані за всі безпідставно інкриміновані їм злочини.

Вивчення Закону № 792-VII також дозволяє констатувати, що в ньому фактично не йдеться про реабілітацію тих чи інших осіб. Вказівка на реабілітацію міститься лише в назві цього Закону, що явно не узгоджується з його змістом, присвяченим індивідуальній амністії. За таких обставин назву Закону № 792-VII варто тлумачити обмежувально, а застосовуючи Закон – виходити не з його назви, а з його змісту.

2. Як розуміти поняття «політичні в'язні» та як діє Закон № 792-VII в часі, просторі та за колом осіб ?

Поняття «політичні в'язні» не розкривається в чинному законодавстві України при тому, що такий зворот використовується в назвах значної кількості нормативно-правових актів.

У ст. 1 постанови Верховної Ради України «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»

роз'яснюється, що політичний мотив репресій – це застосування державою примусових заходів щодо противників Радянської влади у вигляді пред'явлення обвинувачення у вчиненні політичного (контрреволюційного) злочину або визнання особи соціально небезпечною в політичному відношенні за наявності достовірних матеріалів, застосування на цих підставах репресій у судовому порядку відповідно до статей 33–34 КК УСРР 1927 р. та в адміністративному порядку. Зрозуміло, що таке тлумачення політичного мотиву репресій «прив'язане» до положень Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» і навряд чи може стати в нагоді при розкритті змісту поняття «політичні в'язні» для цілей застосування Закону № 792-VII. На мій погляд, у цьому разі під політичними в'язнями слід розуміти осіб, кримінальне переслідування яких здійснювалось у зв'язку з їх політичними переконаннями та які були засуджені внаслідок цього до покарання у виді позбавлення волі.

Зустрічаються і інші підходи з поставленого питання. Так, політичний в'язень інколи визначається як особа, яка перебуває під вартою або відбуває покарання у виді позбавлення волі, або направлена на примусове лікування, та в справі якої є присутньою явна політична складова (наприклад, опозиція до чинної влади). Політичним в'язнем може бути як арештований за звинуваченням у діях політичного характеру, так і за іншими, часто сфальсифікованими, звинуваченнями. У документах такої неурядової організації, як «Міжнародна амністія» («Amnesty International»), політичним в'язнем називається будь-який в'язень, у справі якого присутній вагомий політичний елемент. Ним можуть бути: мотивація дій в'язня, самі дії; причини, що спонукали владу відправити особу за ґрати. Коли кажуть «політичний в'язень», маються на увазі як в'язні совісті, так і особи, котрі вдалися до кримінально караних діянь (наприклад, заподіяли шкоду чужій власності за політичними мотивами). Всі політичні в'язні мають поставати перед справедливим судом у розумний термін, відповідно до міжнародно визнаного права ув'язнених на швидкий і справедливий суд або негайне звільнення. При

цьому «Міжнародна амністія» вимагає негайного і беззастережного звільнення тільки для в'язнів совісті.

Якщо особи незаконно засуджені лише через свої політичні переконання, зокрема, за відсутності в їх діяннях певного складу злочину, вони мають підлягати реабілітації.

Дія Закону № 792-VII в просторі має відбуватись на загальних підставах (вони визначені у статтях 6–8 КК України), оскільки жодних застережень з цього приводу в самому Законі не зроблено. Щодо дії цього Закону в часі, то, як зазначено в ч. 3 його Прикінцевих положень, він набирає чинності з дня опублікування і поширюється (треба так розуміти) лише на тих осіб, які до цього моменту вчинили злочини і були засуджені за їх скоєння. У випадку прийняття іншого закону про індивідуальну амністію, то якщо в ньому самому не буде зроблено якихось застережень, його дія в часі має підкорятись вимогам ст. 5 Закону України «Про застосування амністії в Україні».

Вичерпний перелік осіб, до яких застосовується Закон № 792-VII, наведений у ч. 1 його Прикінцевих положень із зазначенням прізвищ, імен та по-батькові конкретних осіб, а також дат їх народження. Взагалі індивідуальна амністія, яку (поряд із «загальною» амністією – амністією щодо певної категорії осіб) передбачає наразі базовий Закон України «Про застосування амністії в Україні» та яка може набувати вигляду повного або часткового звільнення від відбування призначеного судом покарання, має застосовуватись лише щодо осіб, персонально (індивідуально) вказаних у певному законі, що передбачає таку амністію.

3. Як розуміти поняття «негайне звільнення» в контексті Закону № 792-VII, які зміст, підстави і порядок застосування такого звільнення?

Зворот «негайне звільнення» відомий КК України: він використаний у ч. 2 ст. 74 КК України, яка вимагає негайного звільнення від покарання особи, засудженої за діяння, караність якого усунена. Поняття негайного звільнення є оціночним, а питання щодо його тлумачення вже давно породжує дискусії серед науковців і практиків. В юридичній літературі зазначається, що, з одного

боку, вказівка на негайність звільнення в ч. 2 ст. 74 КК є виправданою, оскільки вона здатна забезпечити особу від зволікань компетентних органів держави зі звільненням її від покарання. З іншого боку, буквальне тлумачення зазначеного поняття здатне в окремих випадках буквально паралізувати вітчизняну судову та кримінально-виконавчу систему (докладніше про це і про можливі шляхи позначеної розв'язання проблеми див.: Письменський Є.О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: монографія / наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О.О. Дудоров. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. – С. 466–467).

При вирішенні розглядуваного питання потрібно, крім усього іншого, брати до уваги: 1) ч. 5 ст. 153 КВК України, згідно з якою дострокове звільнення від відбування покарання проводиться в день надходження відповідних документів, а якщо документи одержані після закінчення робочого дня – в першій половині наступного дня; 2) ст. 28 КПК України, яка визначає розумні строки під час кримінального провадження.

З огляду на сказане і, ґрунтуючись на справедливості та гуманізмі як основоположних принципах кримінального права, під негайним звільненням, вказаним у ч. 2 Прикінцевих положень Закону № 792-VII, варто розуміти якнайшвидше звільнення особи від покарання, що відбувається нею, в розумні строки (після набрання чинності законом, що передбачає індивідуальну амністію), без необґрунтованих зволікань.

4. Чи не суперечитиме звільнення особи від відбування покарання на підставі індивідуальної амністії меті прийняття згаданого Закону?

Вище вже зазначалось, що мета, назва і зміст Закону № 792-VII не узгоджені між собою. Сформульована законодавцем мета («недопущення політичних репресій і випадків застосування кримінальної юстиції для боротьби з політичними опонентами») мала б передбачати не застосування амністії до конкретно визначених в Законі осіб, а їх реабілітацію, якщо для цього були належні правові підстави (зокрема, вказані в ст. 284 КПК України

відсутність події кримінального правопорушення або відсутність в діянні особи складу кримінального правопорушення). Тобто для реалізації заявленої мети законодавець повинен був обрати інший, відмінний від амністії правовий механізм – реабілітацію незаконно засуджених осіб. У зв'язку з цим складно погодитись з висловленою в літературі думкою про те, що звільнення особи від відбування покарання на підставі індивідуальної амністії буде сприяти задекларованому Законом № 792-VII недопущенню політичних репресій і випадків застосування кримінальної юстиції для боротьби з політичними опонентами (див.: Комзюк А.Т., Литвинов О.М., Юхно О.О. Рекомендації щодо застосування кримінального закону у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні щодо повної реабілітації політичних в'язнів» № 792-VII // Кримінальне судочинство. Судова практика у кримінальних справах. – 2014. – № 3. – С. 114).

Отже, звільнення особи від відбування покарання в порядку реалізації індивідуальної амністії, констатує винуватість амністованої особи в інкримінованих їй злочинах з усіма негативними наслідками, що з цього випливають, поза всяким сумнівом, суперечить меті прийняття Закону № 792-VII. Зокрема, через те, що вказаний Закон нічого не говорить про зняття судимості з осіб, на яких поширюється його дія, питання про їх судимість відповідно до ч. 3 ст. 6 Закону України «Про застосування амністії в Україні» має вирішуватись згідно з положеннями КК України (статті 89–90 цього Кодексу, посвячені погашенню і зняттю судимості).

5. Чи є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності особи віднесення її Верховною Радою України до політичних в'язнів, яка потребує повної реабілітації? Якщо так, то якими нормами закону слід керуватись суду, приймаючи відповідне рішення? Чи необхідно у таких випадках отримувати згоду особи?

Підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності вичерпно закріплені в КК України. Звільнення від кримінальної

відповідальності не свідчить про виправдання особи, про визнання її невинуватою в злочині. КК України, регламентуючи цей правовий інститут, виходить із встановлення факту вчинення особою кримінально караного діяння, а тому передбачені законом підстави звільнення від кримінальної відповідальності визнаються nereабілітуючими. З урахуванням того, що від кримінальної відповідальності може звільнитись лише та особа, яка зобов'язана її нести, вирішенню питання про звільнення від кримінальної відповідальності має передувати повне і точне встановлення фактичних обставин і правильна кваліфікація вчиненого злочину. На це орієнтує і Пленум Верховного Суду України в п. 2 постанови від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності». Отже, якщо особу визнано такою, що потребує реабілітації, оскільки вона є політичним в'язнем, вести мову про звільнення такої особи саме від кримінальної відповідальності недоречно.

Закон «Про застосування амністії в Україні» на сьогодні не передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності. Нагадаю, що до набрання чинності Законом України від 2 червня 2011 року «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України» амністія передбачала ухвалення Верховною Радою України відповідного акта, що передусім повністю або частково звільняв певну категорію осіб від кримінальної відповідальності або покарання. Наразі амністування здійснюється лише в межах реалізації кримінальної відповідальності – як у найбільш ліберальній її формі, коли відбувається засудження обвинувальним вироком, та одночасно особа звільняється від покарання, так і в найбільш репресивній формі, в межах якої особі призначається покарання, яке вона реально відбуває, і коли ця особа звільняється від невідбутої частини покарання. Тому особи, віднесені Верховною Радою України до політичних в'язнів, згідно із Законом № 792-VII можуть підлягати звільненню від відбування покарання в порядку реалізації

індивідуальної амністії, порядок застосування якої врегульований як Законом № 792-VII, так і Законом України «Про застосування амністії в Україні».

Застосування амністії не допускається, якщо підсудний заперечує проти цього. Особа, щодо якої вирішується питання про застосування амністії, дає згоду суду в усній чи письмовій формі з обов'язковим зазначенням цього в протоколі судового засідання. Така вимога не міститься в базовому законі – Законі «Про застосування амністії в Україні» (що є його вадю), однак зазвичай фіксується в законах, якими амністія оголошується. Цілком закономірно, що особа наділяється правом заперечувати проти її амністування, оскільки вона (поряд з іншими мотивами) може вважати себе невинуватою. Якщо ж стосовно особи, визнаної політичним в'язнем, буде встановлено одну з так званих реабілітуючих підстав, вказаних у ст. 284 КПК України, кримінальне провадження має бути закрите. У цьому разі згоду особи на таке процесуальне рішення отримувати не потрібно.